

Потульницький В.А.

ДАЛЕКА І БЛИЗЬКА
(Окабе Йошіхіко. Історія японсько-українських взаємин
1915-1937 рр.: монографія. Львів: Видавництво Львівської
політехніки, 2021. 192 с.)

Тема, яку піднімає у своїй книзі знаний японський науковець, доктор економічних наук, професор економічного факультету японського університету Кобе Гакуїн, президент Асоціації українців Японії Окабе Йошіхіко – не лише малодосліджена, але й практично незнайома українському читачеві. Лише декілька дослідників торкалися тих чи тих її аспектів у низці статей та монографій. Насамперед, слід згадати фундаментальне дослідження цієї теми українським емігрантом у США Іваном Світом (1897-1989), який присвятив їй окрему монографію.¹ Продовжив дослідження Івана Світа професор Токійського університету Казуо Накай, який розпочав її дослідження під час перебування на стипендії Фулбрайта в Гарварському університеті, навчаючись там у Омеляна Пріцака в Українському науково-дослідному інституті.² Серед українських дослідників цієї теми торкався у своєму довіднику кандидат історичних наук Андрій Попок, який служив морським офіцером ВМФ СРСР на Тихоокеанському флоті і під час служби зацікавився цією темою.³ Окрему монографію та низку статей присвятив дослідженню взаємин між японськими військовими та дипломатами і гетьманом Павлом Скоропадським та очолюваним ним рухом, які мали місце упродовж 1926-1943 рр. на території Німеччини та Маньчжурії і автор цієї рецензії.⁴

¹ Світ І. Українсько-японські взаємини 1903-1945 (історичний аналіз і спостереження). – Нью-Йорк, 1972. – 371 с.

² Стаття професора Накай про українсько-японські взаємини вміщена мною за дозволом її автора у окремому випуску журналу «Українська орієнталістика». Див.: Накай К. Україна і Японія. Дещо про відносини між обома країнами та про українознавство в Японії // Українська орієнталістика. – Київ, 2007-2008. Вип. 2-3. – С. 137-141.

³ Попок А. Українці на Далекому Сході: організації, події, персоналії. Довідник. – Київ, 2004. – 359 с.

⁴ Потульницький В.А. Дипломатія Павла Скоропадського (Військово-дипломатичні стосунки гетьмана з острівними монархіями у 1926-1943 рр). – Харків: «Акта», 2014. – 312 с; Потульницький В.А. Political Relations of Hetman PavloSkoropads'kuj with Japanese Military Imperial Authoritiesin 1928-1943 (on the materials of the personal Diary of Hetman) // Наукові записки. Інститут української археографії НАН України. – Київ, 2009. Том. 19. Кн. 2. Част. 1. – С. 371-376; Потульницький В.А. Започаткування взаємовідносин гетьмана України Павла Скоропадського з Японською імперією як результат діяльності владного тандему з прем'єр-міністра барона Г. Танаки і міністра іноземних справ К. Сідехари (1927-1929 рр.) // Мовні і концептуальні картини світу. Бібліотека Інституту філології Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2013. Вип. 45. – С. 284-288.

Рецензована монографія складається з двох частин. У першій частині книги «Зустріч культур» уміщені два розділи. У розділі першому «Знайомство японців з українською культурою» задокументовано початок японсько-українських відносин, який, за визначенням професора Окабе, припадає на 1915 рік. Саме в цьому році на сцені Пушкінського театру у Владивостоці українська театральна труппа на чолі з актором та режисером Костянтином Леонтійовичем Кармалюком-Каменським (1858-1932) розпочала співпрацю з відомими японськими акторами Мацуї Сумако та Шімамура Хотцу. Завдяки знайомству членів української труппи з обома японськими акторами незабаром в травні 1916 р. відбувся і перший візит 45 членів труппи до Японії. Гастролі української труппи відбувались у містах Кобе, Токію та Йокогама. У репертуарі труппи, зокрема, були постановка опери Семена Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм», виконання народного танцю «Гопак», балади «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» Михайла Старицького та інших творів. Професор Окабе особливо зазначає, що «більше ніж половина номерів репертуару труппи – українські народні танці, пісні та музика», а «деякі оперети та драми на сцені японського театру виконувалися українською мовою» (с. 27).

У другому розділі першої частини «Голодомор очима японців» автор розглядає свідчення японців, які стали свідками голодомору в Україні в 1935 р. та їхнє бачення тогочасної ситуації на українських землях. Цьому розділу передує невеликий вступ, де автор подає огляд тогочасної літератури з інформацією про голодомор і загострює увагу на дискусії між дослідниками щодо питання чи був голодомор запланованим злочином проти українського народу, чи був всеохоплюючим явищем на теренах не лише України, але й всього СРСР, підкресливши, що на другій версії наполягає сучасна Російська Федерація. Автор зазначає, що на початку 1930-х рр. висвітлення теми голодомору в Україні на японських теренах було досить обмеженим, доки в 1934 р. не вийшла з друку книга професора іноземних мов Йошімура Чюдзо «Японсько-російські взаємини і сучасність та плани на майбутнє», в якій був уміщений розділ «Голод в Україні». У розділі винуватцем голодомору був названий радянський диктатор Й. Сталін, що силоміць впроваджував свій 5-річний план економічного розвитку, який і спричинив голод.

Наступним автором, завдяки праці якого японці дізналися про факт існування голоду в Україні, став, як подає професор Окабе, член Комуністичної партії Японії, а у роки війни член японської військової місії в Китаї Масакане Кікута, який наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. мешкав у СРСР. У 1936 р. Кікута видав в Японії книгу «Шість років у Росії», в якій підкреслював, що «головною і наскрізною темою у його праці є голод в Україні» (с. 37). За свідченням Кікути, про жадливі факти голоду та канібалізму в Україні він дізнався від жінки похилого віку, яка з метою купити собі хліба прибула з Харкова до Ленінграда, де Кікута тоді мешкав. Після цієї зустрічі японець здійснив подорож Україною і переконався, що слова жінки про голод

відповідають дійсному станові речей. Як зазначає професор Окабе, Кікута під час свого перебування в Україні не просто фіксував побачене, але й справді перейнявся співчуттям до українців та досягнув глибокого розуміння стану душі українського селянина і його прагнень жити без радянського колгоспу і самостійно вести господарство на власній землі (с. 38-39).

Друга частина монографії професора Окабе під назвою «Міжкультурні взаємини» складається з трьох розділів. У першому з них «Український національний рух у Маньчжурії» автор аналізує політичні погляди українців у Харбіні та позицію японців стосовно українського національного руху.⁵ Аналіз, здійснений автором у цьому розділі, головним чином спирається на япономовні матеріали, видані у 1936 р. Департаментом закордонних справ Маньчжурії, зокрема на багатотомне видання збірника з історії та теорії дипломатії під назвою «Політична ситуація у Східній Азії». Одна з частин 5-го тому цього збірника мала назву «Огляд українських національних рухів», де чимало матеріалів було присвячено українцям у Маньчжурії.

Базуючись на цьому розділі, професор Окабе аналізує сприйняття та розуміння японцями українців, які мешкали на той час у Харбіні. Окрім цього, передається спостереження автора щодо існуючої соціальної ієрархії українського суспільства у Харбіні, яке нараховувало близько 15 тис. осіб. У цій ієрархії виділялися, насамперед, домовласники і власники крамниць, за якими слідували представники інтелігенції та орендарі. Можна знайти інформацію і про рівень освіти серед українців Харбіну, їхні політичні погляди та розшарування по лінії відстоювання ідеї незалежності України, з одного боку, та байдужості до цієї ідеї, з іншого.

Історію та характер японсько-українських відносин професор Окабе описує за книгою «Українсько-японські взаємини 1903-1945 рр.» (Нью-Йорк, 1972) вже згаданого вище українського емігранта до Маньчжурії, а після завершення Другої світової війни до США – журналіста та історика Івана Світа. З 1935 по 1937 рр. Іван Світ був редактором української газети «Маньчжурський Вісник» та активним діячем Української Громади у Маньчжурії. У своїй книзі Світ описує життя Української громади у Маньчжурії та проблеми, які стосувались складних відносин громади з представниками японської адміністрації. Спеціальна увага приділена змалюванню дружнього характеру відносин, що склались у Світа з окремими японцями, які проживали у Харбіні, зокрема з представником науково-дослідного відділу Південно-Маньчжурської залізниці в Харбіні

⁵ Матеріали цього розділу були частково опубліковані професором Окабе у його нещодавно виданій статті. Див.: Окабе Йошіхіко. Український національний рух у Маньчжурії (на основі праць Івана Світа) // Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Острого, 2020. Вип. 31. С. 51-61.

Хоріе Кадзумасу та співробітником економічного відділу цієї ж залізниці, перекладачем та дослідником тунгуських народностей Кітагава Шікадзо.

Наступний розділ другої частини «Українці в Харбіні 1932-1937 рр. (на основі матеріалів із тижневика «Маньчжурський Вісник»)» присвячено аналізу статей з цієї газети, що видавалась в Харбіні в зазначений період. Статті розкривають особливості проживання та побуту українців в Маньчжурії і подають аналіз їхніх відносин з японцями. При аналізі матеріалів цього розділу автор рецензованої монографії також спирається на вищезгадану книгу Івана Світа «Українсько-японські взаємини». Професор Окабе зазначає, що Маньчжурський Вісник, дві сотні примірників якого було видано упродовж 1932-1937 рр., виходив українською мовою, і, попри те, що друкував статті і російською, і англійською, «займав виразну антиросійську позицію» (с. 67). У Віснику можна знайти інформацію про життя українців не лише у Маньчжурії, але й про діяльність Української громади в Шанхаї та Аошіма, описи діяльності Ради Української національної колонії та Союзу українських емігрантів у Харбіні. Професор Окабе зазначає, що «влада Маньчжурії, а відтак і влада Японії всіляко сприяла та підтримувала Українську громаду» (с. 135).

Важливе значення для розуміння проблем, які є предметом обговорення цього розділу і взагалі усієї книги є складені професором Окабе дві ілюстративні таблиці. У першій з них (таблиця № 4-1) автор подає у хронологічній послідовності список японців, з якими контактував Іван Світ (с. 79-85). Укладаючи цю таблицю, професор Окабе спромігся встановити імена, прізвища та сферу діяльності осіб японців – контактерів І. Світа. Методом зіставлення спогадів у книзі І. Світа зі згадками про тих людей у інших історичних джерелах, таких як «Реєстр працівників Південно Маньчжурської залізниці», «Реєстр державних службовців Маньчжурії» та «Реєстр військових офіцерів», автор рецензованої монографії спромігся вирішити досить складну проблему – провести ідентифікацію 36 персоналій японців, що саме тоді працювали або служили в Харбіні, зібравши інформацію про їхній статус і заняття, та відтворити існуючу соціальну структуру японської спільноти у Маньчжурії.

Інша таблиця (№ 4-2), яку уклав професор Окабе (с. 86-118) містить заголовки надрукованих у «Маньчжурському Віснику» статей, вказує на мову, якою вони були написані та передає короткий огляд їхнього змісту. В результаті опрацювання статей «Вісника» автор монографії доходить висновку, що українська громада Харбіну «активно намагалася поширювати свою культуру та налагоджувати дружні взаємини з різними громадами інших національностей, що також мешкали в Харбіні» (с. 134).

Останній, п'ятий розділ книги «Комерційна діяльність української громади в Харбіні (на основі рекламних оголошень з «Маньчжурського Вісника»)» присвячений авторському аналізу низки рекламних комерційних оголошень, що друкувалися в часописі в 1932-1937 рр. Шляхом аналізу інформаційного

наповнення уміщеної на сторінках газети реклами та встановлення інформації про ділові підприємницькі компанії, що були авторами оголошень, професор Окабе намагається глибше зрозуміти життя та ментальність тогочасних українців у Маньчжурії. В цьому розділі дослідник знову застосовує творчий підхід і складає ще одну таблицю (№ 5-1), в якій ретельно підрахована кількість комерційних оголошень в кожному виданні «Маньчжурського Вісника», а також подається інформація про підприємців, чії рекламні оголошення друкувалися на сторінках газети (с. 142-151).

При створенні цієї таблиці, як і інших двох вищезгаданих таблиць, уміщених у попередньому розділі книги, професор Окабе провів складну аналітичну роботу, спершу відібравши ті компанії, підприємства та заклади, що намагалися подавати рекламу про свою діяльність, а далі подавши у відповідні графи таблиці інформацію про дати подання компаніями своєї реклами та інтенсивність цих подань. Серед цих підприємств та закладів, діяльність яких пропагувалась на сторінках «Маньчжурського Вісника», науковець називає гуртовню підприємця Сергія Тарасенка (бакалійні, винні, гастрономічні та кондитерські товари), школу бальних танців Н.А. Білого, магазин та кафе «Бон Аппетит», рекламу кінофільмів, оголошення Української Національної Колонії, медичну рекламу лікарських та стоматологічних послуг і фармацевтичних товарів. Завдяки цій ретельно зібраній та просистематизованій інформації професор Окабе повертає історії призабуті імена та культурні надбання українців в Маньчжурії, досягнуті спільними зусиллями і співпрацею українців та японців.

Разом з тим до книги є декілька зауважень. Звичайно, неможливо охопити всі нюанси японсько-українських взаємин за 22 роки їх розгортання, які досліджує автор монографії, проте книга би значно виграла, якби професор Окабе взяв до уваги доволі інтенсивні стосунки, що розгорталися між гетьманом України Павлом Скоропадським під час його перебування в еміграції в Німеччині у 1919-1945 рр., з одного боку, і японськими офіцерами та дипломатами, які перебували на той час в Берліні та Варшаві. Ці відносини, які були вперше встановлені в 1928 році і тривали до 1943 року, були доволі плідними, і зав'язавшись у Берліні, мали продовження в 1930-х рр. на території Маньчжурії.⁶ Саме тоді представник гетьманського руху, колишній старшина армії УНР і емігрант у Празі та Берліні Микола Самарський (1897-1945) вирушив в 1931 р. з Берліна до Харбіна і спробував заснувати там осередок Українського Союзу Хліборобів Державників – політичної організації гетьманського спрямування, яка під такою назвою діяла в багатьох країнах Європи та Америки в 1920-1937 рр. Перебуваючи в Харбіні Самарський підтримував упродовж 1930-х рр. стосунки з гетьманом і інформував його про

⁶ Потульницький В.А. Дипломатія Павла Скоропадського (Військово-дипломатичні стосунки гетьмана з острівними монархіяма у 1926-1943 рр.). – Харків: «Акта», 2014. – С. 61-159.

стан справ у Маньчжурії через німецькі дипломатичні кола. Сам П. Скоропадський не лише досить часто зустрічався упродовж 1928-1943 рр. з японськими офіцерами, але й обговорював з ними можливий спільний антибільшовицький план дій.

Друге зауваження стосується бажаного більш глибокого висвітлення у праці політичного контексту, довкола якого відбувалися українсько-японські взаємини у досліджуваній період. Адже Японія тоді налагоджувала політичні відносини з Німеччиною, СРСР, Великою Британією, Китаєм. Налагодження відносин Японії з цими країнами не могло не вплинути і на розгортання японсько-українських взаємин в 1915-1937 рр. Так, потреба зміцнити свої позиції в Маньчжурії і ствердити міцну лінію відносно Китаю була головною лінією прем'єр-міністра Японії у 1927-1929 рр. барона Танака Гііші (1863-1929). Натомість міністр іноземних справ Японії у 1924-1927 та 1929-1931 рр. Сідехара Кідзуро (1872-1951), який дотримувався іншої лінії і не вважав маньчжурську політику Танаки вузловою, наполягав на особливій ролі Англії у зовнішньополітичному розвитку Японії. Цей контекст не міг не вплинути і на історію японсько-українських взаємин в досліджуваній професором Окабе період 1915-1937 рр., особливо на території Маньчжурії, що займає основну частину книги.

Разом з тим хочу зазначити, що вище вказані декілька зауважень можна розцінювати не як недоліки цієї добросовісної і добре продуманої та виконаної праці, але як побажання авторові в процесі майбутньої роботи над другою частиною книги врахувати і ці аспекти, зокрема щодо відносин Японії з представниками української монархічної еміграції в Маньчжурії і особливо у Німеччині та більш широкого залучення контекстного, особливо політичного матеріалу.

Взагалі книга професора Окабе має неабияке значення для відродження історії українсько-японських відносин, які доволі плідно розвивались у досліджуваній автором рецензованої монографії період, але з плином часу, після завершення Другої світової війни, почали забуватись. Побудована на рідкісних і у своїй більшості вперше залучених до наукового обігу джерелах, значна частина яких написана японською мовою, книга відтворює історію українсько-японських відносин не лише в Харбіні до 1937 р., але і в Японії та Україні до 1930 року. Вона буде, безперечно, цікавою не лише для дослідників японсько-українських відносин, але й для широкого читача, оскільки висвітлює рідкісну і малодосліджену сторінку взаємин між українською та японською спільнотами. Подібні дослідження можуть слугувати фундаментом для розгортання плідних та конструктивних відносин між обома народами в майбутньому, оскільки для України Японія хоча і розміщена територіально досить далеко від неї, але є надзвичайно близькою Україні духовно і культурно на основі спільних традицій історичних взаємин, широко відтворених в книзі великого друга українського народу – професора Йошіхіко Окабе.